

IV. CIVILINĖ TEISĖ

TEISMO IR TEISĖJŲ NEPRIKLAUSOMUMO, SAVARANKIŠKUMO IR SAVIVALDOS REALIZAVIMO PROBLEMOS

Dr. Virgilijus Valančius

Lietuvos apeliacinis teismas, Gedimino pr. 40/1, 2000 Vilnius
Telefonas 62 26 71
Elektroninis paštas vvalancius@vtr.lt

Pateikta 2000 m. vasario 14 d.

Parengta spausdinti 2000 m. rugpjūčio 24 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės akademijos Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedros
doc. dr. V. L. Papirtis ir doc. dr. D. Ambrasienė*

S a n t r a u k a

Teisinės sistemos reforma Lietuvoje – teisės mokslininkų ir praktinį darbą dirbančių teisininkų dėmesio centre. Referendumu priėmus Konstituciją, Lietuvos Respublikos Seimas Teisinės sistemos reformos metmenyse (toliau tekste – Metmenys) numatė kryptis, gaires, kurios, manoma, turėtų vesti link optimalaus teisinės valstybės sistemos modelio.

Tiek pirmojoje (1993 m. gruodžio 14 d.), tiek antrojoje (1998 m. birželio 28 d.) Metmenų redakcijose pabrėžiama teismo nepriklausomumo svarba. Išvelgiamas įstatymo leidėjo siekis, kad teismas demokratinėje valstybėje būtų savarankiška institucija, nepriklausoma nuo įstatymo leidžiamosios ir vykdomosios valdžių įtakos. Metmenyse pabrėžta, kad būtina plėtoti demokratiją teisminės valdžios veikloje.

Ar teismų sistemos reforma, tiksliau jos norminės dalies kūrimas, sudaro sąlygas įtvirtinti teismo nepriklausomumą bei savarankiškumą? Koks sąvokos „teisėjo nepriklausomumas“ turinys ir apskritai ką ji reiškia? Gal tai tiesiog teisinė fikcija arba abstrakcija, kuri gali būti įvairiai suvokiama ir interpretuojama? Pagaliau, gal tai tik teisės doktrinai patraukli sąvoka, kurios negalima pritaikyti praktiškai?

Pastebime, kad teismo ir teisėjo nepriklausomumas, nors yra tapęs universalus, tačiau labai trapus ir praktikoje neretai pažeidžiamas principas. Teismo ir teisėjo nepriklausomumo kai kuriuos aspektus norėtume aptarti kartu gvildendami teismo teisę savarankiškai, kitų valstybės valdžių nevaržomam tvarkytis ir kartu prisiimti visišką atsakomybę už efektyvų teismų sistemos (norisi vengti žodžio „valdžios“) funkcionavimą. Straipsnyje pateikiama keletas sąvokų, dėl kurių, žinoma, galima būtų diskutuoti.

Apie teismų savivaldą Lietuvoje kalbama kol kas nedrąsiai. Galėjimas laisvai disponuoti tiesiogiai iš biudžeto skiriamais asignavimais yra pirmas žingsnis teismo savarankiškumo link. Kita vertus, esame įsitikinę, kad teismo ir teisėjo nepriklausomumas tol nebus visavertis, kol teismų organizacinė veikla nebus patikėta jiems patiems. Bandysime atskleisti, ką reiškia teismų savivalda ir pagrįsti teiginį, kad teismo nepriklausomumą garantuoja veiksmingai funkcionuojanti, demokratiniu būdu suformuota teismų savivaldos ir savireguliacijos sistema.

1. Kalbėdami apie teismą, neapsieiname be konstitucinės nuostatos, numatančios, kad teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 109 str. 2 d. [1]). Taigi Lietuvos piliečiai, 1992 m. spalio 25 d. referendumu

priimdami Konstituciją, pareiškė aiškia valią – norą, kad teisingumą vykdytų *nepriklausomi* teismai ir teisėjai. Lietuvai ratifikavus Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją (Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo Konvenciją 1995 m. balandžio 27 d. įstatymu Nr. 1–865) [2], šis tarptautinis teisės aktas tapo sudėtine Lietuvos teisinės sistemos dalimi (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 str. 3 d. [1]). Taip mūsų valstybėje buvo įtvirtintos nuostatos, kurios nėra naujiena pažangiu keliu besivystančiose valstybėse, pripažįstančiose, kad pažeistas žmogaus teises ir laisves gali apginti tik teismas. Čia pat pabrėžiama, kad gynyba yra veiksminga tik tuo atveju, jeigu teismas yra *nepriklausomas, nešališkas*, o procesas – užtikrinantis visiems lygias galimybes (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 6 str. 1 d.) [2]. Beje, paminėta konvencija neabejotinai rėmėsi Visuotine Žmogaus Teisių Deklaracija, skelbiančia, kad kiekvienas žmogus, remdamasis visiška lygybe, turi teisę į tai, kad jo būtų išnagrinėję nepriklausomas ir nešališkas teismai viešai ir teisingai, kuris nustatytų jo teises ir pareigas ar jam pareikšto baudžiamojo kaltinimo pagrįstumą [3, p. 23]. Diskutuojant teismo nepriklausomumo tema, minimas ir prieš 1787 m. JAV Konstitucijos 1791 m. prijungtas Teisių Bilis (*Bill of Rights*) [4].

1993 m. gruodžio 14 d. Lietuvos Respublikos Seimo patvirtintuose Metmenyse [5] konstatuota, kad Lietuvoje veikianti teisinė sistema neatitinka Europos šalių teisės standartų, iš dalies – ir valdžių padalijimo principo. Šiuose teiginiuose įžvelgiamas įstatymo leidėjo suvokimas, kad teismas demokratinėje valstybėje turi būti savarankiška institucija, nepriklausoma nuo įstatymo leidžiamosios ir vykdomosios valdžios įtakos („tikslus teisės institucijų funkcijų atskyrimas“). Metmenyse *inter alia* pažymima, kad būtina plėtoti demokratiją teisinės (manytime, kad Metmenų autoriai turėjo galvoje „teisminės“) valdžios veikloje [5]. Šią įstatymo leidėjo tezę suprantame kaip tiesioginę nuorodą į teisminės valdžios savarankiškumo ir nepriklausomumo stiprinimą. Teisėjų nepriklausomumo principo svarba pabrėžta ir Metmenų naujojoje redakcijoje, Seimo patvirtintoje 1998 m. birželio 25 d. nutarimu Nr. VIII–810 [6].

Analizuodamas teisminės valdžios šaltinį, V. Pakalniškis teigė, jog teismas yra neatskiriama visuomenės dalis. Nepaneigiama aksioma, kad teismas valdžios galias gauna tiesiogiai iš tautos, o ne iš kitų valstybės valdžių, todėl jis turi įgyvendinti savo valdžią savarankiškai, o ne kaip kitų valdžių įsteigta institucija. Pagrindinė teismo funkcija, įtvirtinta Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalyje, yra vykdyti teisingumą. Be jos, teismai atlieka ir teisėtumo kontrolės funkciją. Tačiau vien tik konstitucinių nuostatų įtvirtinimo nepakanka pakeisti visuomenėje susiformavusį stereotipą, kad teismai vaidina tik pagalbinį vaidmenį vykdomosios valdžios struktūroje [7, p. 80]. Teismų ir teisėjų nepriklausomumo garantijos iliustruoja teismo ir teisėjų vaidmenį ne tik teisinių valstybės institucijų sistemoje, bet ir teisminės valdžios santykį su kitomis valdžiomis. Teismų nepriklausomybė garantuoja žmonėms teisę į nešališką teismo procesą. Ši teisė yra viena pagrindinių žmogaus teisių, įtvirtintų Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (1950) [2].

Nepriklausomumas visuotinai suvokiamas ne kaip *teisėjų* privilegija, bet kaip milžiniška atsakomybė, veiksnys, garantuojantis žmogaus teisių ir laisvių apsaugą. Manytime, kad teismo ir teisėjų nepriklausomumas yra pamatinė *visuomenės* teisė, kad būtų nagrinėtų nešališkas ir neutralus teisėjas. Ar teismų sistemos reforma sudarė sąlygas atsiskleisti šio konstitucinio principo esmei? Klausimas ne vien retorinis.

Koks sąvokos „teismo ir teisėjo nepriklausomumas“ turinys ir ką apskritai ji reiškia? Gal tai tiesiog teisinė abstrakcija, kuri gali būti suvokiama ir interpretuojama skirtingai? Pagaliau, gal tai tik teisės doktrinai patraukli sąvoka, kurios negalima pritaikyti praktiškai? Teismo ir teisėjo nepriklausomumo kai kuriuos aspektus norėtume aptarti kartu gvildendami teismo teisę *savarankiškai*, kitų valstybės valdžių nevaržomam tvarkytis ir kartu prisiimti visišką atsakomybę už efektyvų teisingumo sistemos funkcionavimą. Bandysime atskleisti, ką reiškia teismų *savivalda*, ir pagrįsti teiginį, kad teismo nepriklausomumą garantuoja veiksmingai funkcionuojanti teismų savivaldos ir savireguliacijos sistema.

2. Paprastai, siekiant atskleisti kokios nors sąvokos turinį, pasitelkiami žodynai.

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne nepriklausomybė aiškinama kaip *laisvė, nuo nieko nepriklausymas, o nepriklausomas – tai savarankiškas, laisvas* [8, p. 420]. Bandoma šią są-

voką aiškinti ir teisinių terminų žodynuose. Pavyzdžiui, Black'o teisės terminų žodynas *nepriklusomumą* apibūdina kaip *būseną arba sąlygą, lemiančią laisvę nuo priklausomybės, subjektyvumo* (angl. *subjection*) ar kontrolės [9, p. 770], o žodis *nepriklusomas* aiškinamas kaip *išorės veiksmų nekontroliuojamas, neribojamas, nedraudžiamas ar kitaip nekeičiamas* [9, p. 770]. V. Krumskicho redaguotas enciklopedinis teisinis žodynas pateikia tokią teisėjų nepriklusomumo sampratą: *teisėjų nepriklusomumas – tai konstitucinis teisingumo principas, demokratinėse valstybėse reiškiantis, kad teisėjai (...), prisiekusieji sprendžia teisinius ginčus įstatymų pagrindu ir tokiomis sąlygomis, kurios užkerta kelią bet kokiam pašaliniam poveikiui* [10, p. 191].

Teisėjo nepriklusomumas paprastai aptariamas kartu su jo funkcijų specifiškumu. Šiam pamatiniam principui skiriama nemažai vietos tarptautiniuose aktuose. Norėtume išskirti Europos Tarybos Ministrų komiteto 1994 m. spalio 13 d. rekomendaciją Nr. R(94)12 „Dėl teisėjų nepriklusomumo, jų veiklos efektyvumo ir vaidmens“ [11]. Rekomendacijoje nerandame teismo nepriklusomumo apibrėžimo, tačiau aptinkame atsakymą į klausimą, kam reikalingas nepriklusomas teismas ir teisėjas. Rekomendacijos preambulėje *inter alia* pažymima, kad teismo nepriklusomumas skatintinas tam, kad būtų sustiprinta įstatymo valdžia demokratinėse šalyse. Kaip žinoma, demokratinėse valstybėse tik teisėjams pavesta atlikti atsakingą misiją – vykdyti teisingumą. Mūsų nuomone, nūdienos reikalavimų jau neatitinka anksčiau vyravęs požiūris, neva teisėjas turi būti nepriklusomas tik bylos nagrinėjimo metu, tapatinant tai su teisingumo vykdymu. Tokia pozicija sudarydavo prielaidas suprastintai vertinti nepriklusomumo principo esmę, teigti, kad svarbiausia nepriklusomumo garantija – iš esmės tik nesikišimas į konkrečios bylos nagrinėjimą. Manytume, kad, įsigilinęs į problemos esmę, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas neatsitiktinai viename iš savo nutarimų konstatavo, jog teisingumo vykdymą reikia suprasti kaip teismų funkciją, lemiančią šios valdžios vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje ir teisėjų statusą [12]. Teismo nepriklusomumą suvokiame kaip realią galimybę su demokratiniu būdu suformuotų savivaldos institucijų pagalba savarankiškai, nekliudomai tvarkytis sistemos viduje, Konstitucijos nustatytais pagrindais bendraujant ir bendradarbiaujant su kitomis valstybės valdžiomis. Taip būtų įgyvendinta Š. L. Monteskjė (CH. L. Montesquieu) valdžių padalijimo teorija bei Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsnyje įtvirtintas valstybės valdžių atribojimas [1].

Pabandėme identifikuoti objektyviai optimaliausias sąlygas, padedančias atskleisti teismo ir teisėjo nepriklusomumą bei nukreipiančias link tam tikrų apibrėžimo kontūrų. Mūsų nuomone, *teismo ir teisėjo nepriklusomumas – tai valstybėje įtvirtinta garantijų sistema, užtikrinanti savarankišką institucinį teismo funkcionavimą, sudaranti sąlygas teisėjams profesionaliai ir nevaržomai vykdyti teisingumą, apsauganti teismą ir teisėją nuo politinio, ekonominio bei kitokio išorinio poveikio*.

Žinoma, vienareikšmiško apibrėžimo nurodyti turbūt neįmanoma. Kiekvienas autorius, bandydamas pateikti teismo ir teisėjo nepriklusomumo sąvoką, neišvengiamai susiduria su tam tikrų teiginių deklaravimo ir jų realizavimo problema. Todėl ir šiame straipsnyje nesiekama ieškoti preciziško, „sterilau“ teismo ir teisėjo nepriklusomumo principo apibūdinimo, daugiau dėmesio skiriant jo turiniui bei praktinėms įgyvendinimo problemoms. Reikėtų sutikti su V. Mikelėnu, teigiančiu, kad teisėjų nepriklusomumas negali tapti šydu, apsaugančiu teisėjus nuo nesąžiningų veiksmų, teisės ignoravimo ir nekvalifikuotumo [13, p. 138–142]. Tačiau, kita vertus, teismo ir teisėjo nepriklusomumo principas demokratinėje valstybėje ne be pagrindo sureikšminamas. Tai pirmiausia siejama su žmogaus teisių ir laisvių apsauga, teisės įgyvendinimu ir teisės viršenybės įtvirtinimu, vertybėmis, be kurių šiuolaikinė demokratinė visuomenė jau neįsivaizduoja visavertės egzistencijos bei teisinės valstybės.

3. Teisinėje literatūroje nesutariama dėl vienodo teisėjų nepriklusomumo skirstymo į rūšis ar grupes. Tarkime, vieni autoriai skiria *profesinį arba dalykinį* (vok. *sachlich*) ir *asmeninį* teisėjų nepriklusomumą, pabrėždami, kad, vykdydami savo pareigas, teisėjai yra niekam nepavaldūs ir klauso tik įstatymo (*profesinis nepriklusomumas*), o *asmeninis nepriklusomumas* pasireiškia tuo, kad teisėjas negali būti atleidžiamas iš pareigų, nepasibaigus įgaliojimų terminui, ar prieš jo valią perkeltas į kitą teismą [14, p. 108]. Yra autorių, skiriančių *politines, ekonomines ir teisines* nepriklusomumo garantijas [15, p. 42–43]. Kiti linkę teismo

ir teisėjo nepriklausomumą labiau sieti su kitų valdžių nesikišimu į teisingumo vykdymo procesą ir draudimu joms veikti teismo sprendimus [13, p. 138]. Manytume, kad nepriklausomumo skirstymas į rūšis ar grupes yra santykinis, negalintis visiškai atskleisti nepriklausomumo turinio. Bene tiksliausiai teisėjo nepriklausomumą apibūdina valstybės teisės aktuose įtvirtintos garantijos, kurios santykinai gali būti skirstomos į grupes.

1995 m. gruodžio 6 d. nutarime Lietuvos Konstitucinis Teismas, aptardamas Teismų įstatyme ir kituose Lietuvos įstatymuose detalizuojamą Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą teisėjo ir teismo nepriklausomumą, išskyrė tris teisėjų nepriklausomumo garantijų grupes: a) teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumas; b) teisėjo asmens neliečiamumas; c) teisėjo socialinio (materialinio) pobūdžio garantijos [16].

Konstitucija garantuoja, kad teisėjai nebus atleisti iš pareigų kitais negu numatyta pagrindais. Konstitucijos 115 straipsnis numato specialius teisėjo atleidimo iš pareigų pagrindus:

- 1) savo noru;
- 2) pasibaigus įgaliojimų laikui arba sulaukus įstatyme numatyto pensinio amžiaus;
- 3) dėl sveikatos būklės;
- 4) išrinkus į kitas pareigas arba jų sutikimu perkėlus į kitą darbą;
- 5) kai savo poelgiu pažemino teisėjo vardą;
- 6) kai įsiteisėja juos apkaltinę teismų nuosprendžiai [1].

Įgaliojimų trukmės neliečiamumo garantija yra svarbi tuo, jog teisėjas, kad ir kokios politinės jėgos būtų įstatymų leidžiamojoje ar vykdomojoje valdžioje, išlieka nepriklausomas, jis neverčiamas taikytis prie galimos politinių jėgų kaitos. Šia garantija siekiama neutralizuoti politinės konjunkcijos poveikį teisėjui. Dar daugiau, „naujosiose demokratijose“ labai daug galių paprastai įgyja visuomenės informavimo priemonės, kurių (ir ne tik jų) padedamos teismui ar teisėjui spaudimą gali daryti ir įvairios ekonominės struktūros, kiti suinteresuoti asmenys. Žiniasklaida – pagrindinis viešosios nuomonės formuotojas. Teismas yra nuolatinių konfliktų zonoje, kurioje susikerta įvairūs, dažnai nesutaikomi, interesai. Profesionalus, principingas ir sąžiningas teisėjas nėra apsaugotas nuo nepagrįstos kritikos arba sąmoningų atakų. Įgaliojimų trukmės neliečiamumas yra svarbi garantija, leidžianti iki minimumo sumažinti įtaką teisėjui.

Konstitucijos 114 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad teisėjas negali būti patrauktas baudžiamajon atsakomybėn, suimtas, negali būti kitaip suvaržyta jo laisvė be Seimo, o tarp Seimo sesijų – be Lietuvos Respublikos Prezidento sutikimo [1]. Teisėjo imunitetas nuo baudžiamąjį persekiojimo yra visuotinai pripažįstamas. Tuo siekiama užtikrinti sąlygas, kad teisėjas sąžiningai atliks savo pareigas ir laikysis priesaikos, kad jam baudžiamoji byla nebus keliama ir jo laisvė nebus suvaržyta.

4. Materialinis teisėjo nepriklausomumas – svarbi garantija, siekiant apsaugoti teisėjus nuo įvairaus pobūdžio išorinio poveikio. Pastebėtina, kad tai ypač svarbu pereinamojo laikotarpio valstybėse. Mat lemiamų permainų metu itin suaktyvėja nusikalstamos grupuotės, susidaro palankesnė dirva korupcijai, išauga kontrabandos mastai. Pastebėta, kad kai kurios finansinės, ekonominės struktūros siekia įsitvirtinti nelegaliais būdais. Ne išimtis ir Lietuva. Teismas yra visų teisėtvarkos ir teisėsaugos institucijų kontrolės piramidės viršūnėje. Todėl itin svarbu sudaryti sąlygas, *objektyviai* pašalinančias poveikio teismui galimybę. Visuotinai pripažįstama, kad veiksmingiausias būdas – teisėjų funkcijų svarbą bei atsakomybę atitinkančios ekonominio pobūdžio garantijos. Pabrėžtina, kad tai nėra savitiksliis dalykas. Teisėjams įstatymas draudžia dirbti verslo, komercijos ar kitokiose privačiose įstaigose, įmonėse. Teisėjo darbas yra vienintelis jų pajamų šaltinis, todėl labai svarbu užtikrinti stabilų ir jų darbą atitinkantį teisėjų darbo užmokestį, t.y. jų materialinį nepriklausomumą.

Reikalavimas, kad teisėjai už savo pareigų atlikimą gautų atlyginimą, užtikrinantį jų ekonominį nepriklausomumą, yra įtvirtintas daugelyje Jungtinių Tautų, Europos Tarybos, kitų tarptautinių institucijų aktuose. Tai, kad teisėjų atlyginimas negali būti mažinamas, einant teisėjo pareigas, nustatė 1998 m. liepos 10 d. Europos Tarybos ekspertų parengta Europos chartija dėl teisėjų statuso. Šios Chartijos 6.1 straipsnyje nurodyta, jog už teisėjo pareigų vykdymą turi būti atlyginama taip, kad teisėjas būtų apsaugotas nuo galimo spaudimo,

siekiant paveikti priimamus sprendimus ar teisėjo elgseną apskritai ir taip darant įtaką teisėjo nepriklausomumui ir nešališkumui. Norėjęsi atkreipti dėmesį į Chartijos 1.1 straipsnyje įtvirtintą bendro pobūdžio taisyklę, nustatančią, kad valstybėje jau suteiktos teisėjų socialinio pobūdžio garantijos negali būti mažinamos [17, p. 17].

Straipsnyje socialinio (materialinio) pobūdžio garantijoms daugiau dėmesio skiriama dėl to, kad pastaruoju metu reformuojant Lietuvos teismų sistemą yra žengtas žingsnis atgal. 1997 m. birželio 30 d. Lietuvos Vyriausybės sprendimas padidinti aukštesniųjų teismų teisėjų darbo užmokestį ir taip sustiprinti jų nepriklausomumą bei pritraukti kvalifikuotus specialistus į teismus, buvo vertinamas kaip didelis teismų reformos laimėjimas, Lietuva buvo minima kaip pavyzdys kitoms Rytų ir Centrinės Europos valstybėms tarptautinėse konferencijose ir simpoziumuose. Atkreiptinas dėmesys, kad šį valstybės žingsnį pastebėjo ir teigiamai įvertino Jungtinių Tautų programa Lietuvoje [18, p. 116]. Pasigirsta priekaištų, kad teisėjų atlyginimai Lietuvoje yra pernelyg dideli. Neretai Lietuva lyginama su gretimomis Latvija bei Estija ir teigiama, kad mums šioje srityje reikia lygiuotis būtent į jas. Mes negalime sutikti su tokia pozicija dėl paprastos priežasties – aptariamoje srityje Lietuva pažengė toliau. Ir to nereikia bijoti pripažinti. Pažvelkime į šį aspektą narystės Europos Sąjungoje kontekste. Žinome, kad 2000 m. vasario 15 d. – prasideda oficiali Lietuvos ir Europos Sąjungos derybų pradžia dėl stojimo į Europos Sąjungą. Kaip įprasta, Europos Sąjungos institucijos nuolat stebi šalis kandidates. Europos Komisijos išvadose dėl Estijos pažangos 1999 m. siekiant narystės Europos Sąjungoje keletą kartų pakartota, kad teisėjo profesija Estijoje yra nepatraukli dėl pernelyg mažų atlyginimų [19]. Beje, apylinkių teisėjų atlyginimai Estijoje didesni nei jų kolegų Lietuvoje. 1999 m. gruodžio 28 d. Vyriausybės sprendimas sumažinti teisėjų atlyginimus beveik 30 proc. bei 2000 m. pradžioje parengtas ir jau perduotas Seimui įstatymo projektas dėl dar didesnio teisėjų atlyginimo mažinimo (kai kurių kategorijų teisėjams atlyginimai sumažėtų iki 58 proc., o pakeitus ir priedo už teisėjo darbo stažą skaičiavimą – dar daugiau), kelia abejonę dėl fundamentalių teisinės valstybės principų galiojimo mūsų valstybėje. Didžiulį susirūpinimą kelia ir tai, kad sprendimas dėl teisėjų atlyginimų sumažinimo buvo priimtas, neatsižvelgiant į vienareikšmišką Konstitucinio Teismo išvadą 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25–1, 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69–1 ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ [12], jog teisėjas, stengiantis užtikrinti jo tikrą ekonominį nepriklausomumą, privalo gauti pakankamą atlyginimą; atlyginimas neturi priklausyti nuo teisėjo darbo rezultatų ir negali būti sumažintas teisėjo darbo teisme metu.

Pažymėtina, kad, atskleisdamas teisėjo ir teismų nepriklausomumo konstitucinio principo turinį, Konstitucinis Teismas dar 1995 m. gruodžio 6 d. nutarime konstatavo, jog „bet kokie mėginimai mažinti teisėjo atlyginimą ar kitas socialines garantijas arba teismų finansavimo ribojimas yra traktuojami kaip kėsinimasis į teisėjų ir teismų nepriklausomumą“ [16].

Teismų įstatymas numato, kad atlyginimus teisėjams nustato Lietuvos Respublikos įstatymai¹ [20]. Daugiau kaip per penkerius metus nuo įstatymo įsigaliojimo jokia įstatymo nuostata teisėjų atlyginimų klausimu nebuvo parengta. Įstatymo leidėjas suteikė teisę nustatyti teisėjų atlyginimus Lietuvos Respublikos Vyriausybei. Manome, kad tokia padėtis nebegali būti toleruojama. Teisėjų atlyginimai nustatyti Teismų įstatyme, aiškiai fiksuojant tarptautinėje praktikoje visuotiniu principu tapusią nuostatą: *mažinti teisėjų atlyginimų yra draudžiama. Bet kokie veiksmai, susiję su teisėjų atlyginimų mažinimu, yra pripažįstami teisėjų nepriklausomumo pažeidimu*².

¹ Pagal Seimo 1992 m. vasario 6 d. Teismų įstatymo (Nr. I–2273) 46 straipsnį teisėjų atlyginimus ir atlyginimų priedų dydžius turėjo nustatyti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas (Valstybės žinios. 1992 03 20. Nr. 8-208).

² Tai viena svarbiausių teisėjų nepriklausomumo garantijų. Kad ši garantija būtų įtvirtinta kiekvienoje valstybėje, reikalauja Europos Tarybos chartija dėl teisėjų statuso, priimta 1998 m. liepos 10 d. Analogiškas reikalavimas yra įtvirtintas Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos 1985 m. gruodžio 13 d. patvirtintuose „Pagrindiniuose teisėjų nepriklausomumo principuose“, 1993 m. kovo 20 d. Europos Teisėjų Asociacijos patvirtintos Europos teisėjų chartijos 8 straipsnyje. Europos Tarybos Ministrų komiteto 1994 m. spalio 13 d. priimtoje rekomendacijoje valstybėms, Europos Tarybos narėms, „Dėl teisėjų nepriklausomumo, jų veiklos efektyvumo ir vaidmens“, Europos Tarybos 1997 m. birželio mėnesį Nordvijke (Olandija) vykusioje konferencijoje

5. Kaip toliau turėtų būti plėtojama teismų reforma Lietuvoje? Atsakymas į iškeltą klausimą nėra vienareikšmis ir paprastas. Abejonių nekyla dėl vieno – reforma turi būti vykdoma Konstitucijos nurodyta linkme. Kas turi užtikrinti, kad teisėjai deramai atliktų savo pareigas, kad kiekvienas neteisėtas ar neetiškas teisėjo poelgis būtų įvertintas, pagaliau, kad visuomenė labiau pasitikėtų teismais? Prieš keletą metų toks klausimas daugeliui netgi neiškil-davo. Vyravo stereotipinis mąstymas, kad teismų veiklą organizuoja, kontroliuoja ir už veiklos rezultatus atsako Teisingumo ministerija, kitaip tariant – vykdomoji valdžia. Toks požiūris neišvengiamai turi keistis. Gali būti klausiama, ar reikia teismui savarankiškumo? Kartais net – ar reikia daugiau savarankiškumo teismui Lietuvoje? Trumpam reikėtų stabtelėti ties šiuo iš pirmo žvilgsnio nereikšmingu klausimu. Kalbėdami apie savarankiškumą, pirmiausia turime galvoje teismo, kaip vienos iš valstybės valdžios šakų, teisę ir sąlygas tvarkytis savo nuo-žiūra. Kai kuriose Europos valstybėse nemažą įtaką teismo organizacinei veiklai tradiciškai yra išlaikiusios teisingumo ministerijos (pvz., Vokietijoje, Prancūzijoje). Tuo tarpu JAV ir ki-tose anglosaksiškojo teismų modelio valstybėse vykdomosios valdžios dalyvavimas net tik organizacinėje teismų sistemos veikloje yra nesuvokiamas ir iš esmės atmetamas kaip ydin-gas, kenkiantis teismo nepriklausomumui. Europoje šiandien ryškėja tendencija perduoti teisminei valdžiai jos veiklos organizacines funkcijas (Ispanija, Vengrija, Bulgarija ir kt.).

Mūsų nuomone, atsakymas į iškeltą klausimą dėl teismų savarankiškumo Lietuvoje turi būti teigiamas. Grįsdami šį teiginį, pirmiausia remiamės konstituciniu valstybės valdžių at-skyrimo principu. Manytume, kad, tęsdami teismų reformą šia linkme, priartėtume prie visiško valdžių padalijimo teorijos įgyvendinimo ir pagaliau realizuotume Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsnyje užfiksuotą atskirų valdžios šakų lygiateisiškumo, pasireiškiančio taip pat ir jų savarankiškumu, principą. Teismo savarankiškumas glaudžiai susijęs su nepri-klausomumu. Drįstame teigti, kad teismo institucinis savarankiškumas yra esminė teismo nepriklausomumo sąlyga.

6. Tai, kad teisminės valdžios nepriklausomumas suponuoja jos savivaldą, kuri apima teismų darbo organizavimą, taip pat profesinio teisėjų korpuso veiklą, pabrėžė Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respub-likos teismų įstatymo 14, 25–1, 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69–1 ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ [12] Todėl šiandien paminėtinas dar vienas svarbus teismų reformos etapas – tai teismų savivaldos stiprinimas. Konstitucinis Teismas taip pat pripažino, kad saugoti savo profesijos garbę ir prestižą ir už tai prisiimti vi-sišką atsakomybę privalo teisminė valdžia. Manytume, ši Konstitucinio Teismo pozicija ver-tintina kaip ryški naujovė Lietuvoje egzistavusioje teisės vertybių bei koncepcijų sampratoje. Neabejojame, kad Konstitucinio Teismo formuojama konstitucinės teisės doktrina turi suteikti naują impulsą tolesnei teisinės sistemos, ypač teismų reformos, eigai. Kita vertus, su-vokiame, kad ir pačios vertingiausios teisinės idėjos pasmerktos likti deklaracijomis, kol jos neįgyvendintos. Konstitucinis teismo ir teisėjo nepriklausomumo principas pagaliau turi būti realizuotas kokybiškai naujame Teismų įstatyme. Ar šiandien žinome, koku keliu turėtų žengti įstatymo leidėjas, kad ateityje nekiltų problemų dėl Teismų įstatymo konstitucingumo? Koku būdu turėtų būti reformuojamos šiuo metu veikiančios ir ateityje būsiančios įsteigtos institucijos? Klausimus formuluoti lengviau, negu į juos atsakyti. Mūsų nuomone, šalies Konstitucija ir kai kurių kitų valstybių patirtis orientuoja, kad optimaliam teisingumo vykdymo įgyvendinimui užtikrinti reikalinga demokratinio būdu suformuota, efektyviai veikianti teisminės valdžios savivaldos ir savireguliacijos sistema.

Konstituciniam Teismui pripažinus, kad kai kurie Teismų įstatymo straipsniai, regla-mentuojantys teisėjų skyrimo procesą, teisėjų dalyvavimą Teismų departamento veikloje, drausminę atsakomybę ir kt., prieštarauja teismų nepriklausomumo principui, įtvirtintam Konstitucijoje, iškyla būtinumas iš naujo pertvarkyti teismų veiklos organizavimo sistemą, teismams suteikiant savivaldos teises, kitaip tariant, teisę tvarkytis savarankiškai ir autono-miškai. Teismų savivaldą suvokiame kaip *teisėjų ir teismų teisę ir realią galią pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją ir įstatymus laisvai, savarankiškai ir autonomiškai, prisiimant atsa-*

„Teisinė valstybė“ („Rule of Law“). Atkreiptinas dėmesys, kad daugelyje išsivysčiusių demokratinų valstybių (JAV, Airijoje, Izraelyje etc.) draudimas mažinti teisėjų atlyginimus yra įtvirtintas konstitucijose.

komybę, vykdyti teismų vidinį bei išorinį administravimą. Pastebėtina, kad Jungtinių Tautų 1998 m. pranešime apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje suabejota teismų nepriklausomumo principo laikymusi sudarant Teisėjų tarybą bei Teisėjų garbės teismą [18, p. 116]. Beje, Amerikos teisininkų asociacijos ekspertai Frankas Q. Nebekeras, Richardas B. Hofmanas bei Jesse Casaus, analizavę Lietuvos teismų organizacinę struktūrą, dar 1993 m. pradžioje pažymėjo, kad turi būti sukurta savarankiška teismų administracinė infrastruktūra, apimanti personalo, finansų, planavimo, tiekimo, finansų, statistikos, ryšių, mokymo ir kitas sferas [21].

7. Nekyla abejonų, jog teisminė valdžia niekada nebus nepriklausoma, kol pati nedisponuos savo lėšomis, t.y. nebus finansiškai savarankiška. Iki 1999 m. pabaigos Lietuvoje tik Aukščiausiasis Teismas buvo atskirai finansuojamas. Tuo tarpu apylinkių, apygardų bendrosios kompetencijos ir specializuoti teismai ir net Lietuvos apeliacinis teismas buvo finansuojami per Teisingumo ministeriją („teisingumo ministras organizuoja (...) apylinkių, apygardų teismų ir Apeliacinio teismo finansinį ir materialinį techninį aprūpinimą“ 1994 m. Teismų įstatymo 69 str. 2 d.) [20]. Aukščiausiojo Teismo finansinį ir materialinį techninį aprūpinimą užtikrina Vyriausybė. Neabejojame, kad teisminė valdžia yra pajėgi, žinodama savo vidinius poreikius, pati valdyti tiesiogiai iš biudžeto gaunamus asignavimus. Teismai negali būti nepriklausomi, kol pati teismų sistema nėra laisva. Ji turi pati disponuoti savo lėšomis, paskirtomis įstatymo leidėjo – parlamento [22, p. 57]. Tiesa, 1999 m. pabaigoje, Seimas, atsižvelgdamas į Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimą, jau 1999 m. gruodžio 23 d. Lietuvos Respublikos 2000 m. Valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo Nr. VIII–1503 6 priedėlyje numatė finansavimą kiekvienam teismui skyrium [23].

Manytume, kad turėtų būti reformuotos arba įsteigtos šios kokybiškai naujos teismų savivaldos institucijos:

- 1) Visuotinis teisėjų susirinkimas;
- 2) Teismų taryba;
- 3) Teisėjų garbės teismas.

Svarbus vaidmuo turėtų tekti Teismų tarybos komitetams (komisijoms) ir vykdomajai Teismų tarybos institucijai – Teismų administravimo įstaigai (Teismų departamentui).

8. Vienas svarbiausių savivaldos tikslų – į sistemos valdymą įtraukti kuo daugiau teisėjų. Demokratiškiausia valdymo forma paprastai pripažįstami visuotinio susirinkimo (suvažiavimo) metu priimami sprendimai. Teismų įstatymo 32 straipsnio 1994 m. gegužės 31 d. redakcija [20] numatė, kad Visuotinis teisėjų susirinkimas renka Teisėjų tarybos narius, Teisėjų garbės teismą ir jo pirmininką, tvirtina Teisėjų garbės teismo nuostatus bei sprendžia kitus klausimus. 1998 m. balandžio 8 d. pakeitus minėtą straipsnį [24], Visuotinio teisėjų susirinkimo funkcijos buvo nepagrįstai susiaurintos, paliekant jam teisę rinkti tik 5 Teisėjų tarybos narius ir spręsti kitus klausimus. Manytume, kad aukščiausiai teisėjų savivaldos institucijai turėtų būti suteiktos gerokai svaresnės, jos statusą atitinkančios galios. Visuotinio teisėjų susirinkimo kompetencijai turėtų būti sugražinta Teisėjų tarybos narių, Teisėjų garbės teismo narių rinkimo ir atšaukimo teisė. Kitos teisėjų savivaldos institucijos turėtų reguliariai informuoti Visuotinį susirinkimą apie savo veiklą.

Teismų taryba jos kompetencijai priskirtus, tačiau visam teisėjų korpusui svarbius klausimus tam tikrais atvejais galėtų perduoti svarstyti Visuotiniam teisėjų susirinkimui. Itin svarbu, kad sprendimai visuotinio susirinkimo metu būtų priimami slaptu balsavimu (pagal šiuo metu nusistovėjusią tvarką sprendimai Visuotiniame susirinkime priimami atviru balsavimu). Taip sprendimai įgytų demokratiškesnį pobūdį, būtų išvengiama tam tikrų nepatogumų balsuojant personaliniais klausimais. Tikslinga būtų reglamentuoti sprendimų teisėtumo dalykus. Siūlytume Visuotinį teisėjų susirinkimą pripažinti teisėtu, jeigu jame dalyvauja daugiau kaip pusė visų teisėjų, o sprendimai turėtų būti priimami 2/3 susirinkime dalyvaujančių teisėjų balsų.

Antra vertus, visų klausimų sprendimo priskyrimas vien tik Visuotiniam susirinkimui būtų nelogiškas, netikslingas ir neįmanomas.

9. 1994 m. priėmus Teismų įstatymą, buvo realizuotas Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje numatytos specialios teisėjų institucijos, patariančios Respublikos Prezidentui dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo arba atleidimo, įkūrimas. Teisėjų tarybos sudėtis, sudarymo tvarka bei kompetencija kito nuo 9 (1994 m. gegužės 31 d. Teismų įstatymo 30 str. redakcija) [20] iki 14 narių (1998 m. balandžio 8 d. Teismų įstatymo 30 str. redakcija) [24]. Priėmus įstatymą, 5 teisėjų tarybos nariai (t.y. dauguma) buvo renkami Visuotiniame susirinkime, tuo tarpu, pakeitus įstatymo 30 straipsnio nuostatas, renkamų Visuotinio susirinkimo narių liko mažuma (5 iš 14). Kiti teisėjų tarybos nariais tapo pagal pareigas (*ex officio*) arba buvo paskirti Lietuvos Prezidento (2 teisėjai) ir teisingumo ministro (2 teisėjai). Mūsų nuomone, reikėtų grįžti prie pirminės įstatymo leidėjo idėjos, t.y., formuojant Teisėjų tarybą, laikytis principo, kad dauguma teisėjų savivaldos institucijos narių yra renkama, o ne patenka į ją *ex officio*. Priešingu atveju sunku būtų tokią instituciją vadinti savivaldai atstovaujančiu organizaciniu dariniu. Nevertėtų pamiršti, kad vienas pagrindinių savivaldos elementų – jos institucijų formavimo demokratiškumas.

Manytume, kad atitinkamai turėtų kisti dabartinės Teisėjų tarybos sudėtis, jos sudarymo principai, funkcijos. Į Teisėjų tarybos sudėtį galėtų būti įtraukti ne tik teisėjai, bet ir kitų institucijų atstovai (teisingumo ministras, Prezidento atstovas, Seimo Teisės ir teisėtvarkos, Biudžeto ir finansų komitetų atstovai), o pavadinimas tikslintinas – geriau būtų Teismų taryba¹. Taigi teismams negalėtų būti priekaištaujama dėl sistemos uždarmo. Teismų tarybos kompetencijai priskirtini svarbiausi teismų veiklą reguliuojantys klausimai, pavyzdžiui, Teismų taryba:

- svarsto ir aprobuoja teismų ir Teismų departamento biudžetų projektus ir pateikia juos Vyriausybei bei atstovauja svarstant biudžetų projektus Vyriausybėje ir kitose valstybės institucijose;
- svarsto teismų materialinės bazės plėtotės bei darbo sąlygų gerinimo klausimus ir teikia atitinkamus siūlymus Lietuvos Respublikos Vyriausybei;
- svarsto teismų darbo krūvio klausimus, pataria Lietuvos Respublikos Prezidentui dėl teisėjų skaičiaus pakeitimo ir subalansavimo teismuose;
- svarsto teismų administravimo klausimus, priima šiai funkcijai vykdyti būtinus aktus;
- tvirtina Teismų administravimo įstaigos (Teismų departamento) struktūrą, šios įstaigos ir jos struktūrinių padalinių nuostatus bei darbuotojų pareigines instrukcijas;
- skiria ir atleidžia Teismų administravimo įstaigos (Teismų departamento) direktorių ir jo pavaduotoją;
- kontroliuoja Teismų administravimo įstaigos (Teismų departamento) veiklą, išklauso jo darbo ataskaitas;
- tvirtina teismų administracijos tipines struktūras ir tipinius etatų sąrašus;
- sudaro nuolatinės ar *ad hoc* komisijas ir prireikus tvirtina jų nuostatus;
- sudaro pretendentų į teisėjus atrankos komisiją, tvirtina komisijos nuostatus;
- sudaro kandidatų į teisėjus egzaminų komisiją, tvirtina komisijos nuostatus ir egzaminų programas;
- sudaro teisėjų karjeros komisiją, tvirtina komisijos ir atrankos kriterijus bei tvarką;
- nagrinėja asmenų skundus dėl teisėjų egzaminų ir konkurso teisėjo pareigoms eiti rezultatų;
- teismų prašymu svarsto jų darbo sąlygų bei veiklos klausimus;
- svarsto Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo bei Teisingumo ministro pasiūlytus teismų veiklos klausimus;
- prireikus šaukia neeilinį Visuotinį teisėjų susirinkimą;
- įgyvendina Visuotinio teisėjų susirinkimo priimtus sprendimus;

¹ Šiuo metu specialios teisėjų institucijos pavadinimas „Teisėjų taryba“ tarsi signalizuoja, kad asmeninė tarybos sudėtis turi būti sudaroma tik iš teisėjų, kaip, beje, šiuo metu ir yra. Naujų asmenų – ne teisėjų, įtraukimas į tarybos sudėtį ir palikimas žodžio „teisėjų“ institucijos pavadinime iš esmės klaidintų visuomenę. Antra vertus, aptariamoms savivaldos institucijoms kompetencija neapsiribotų vien tik teisėjų veiklos koordinavimu, o turėtų apimti platesnes, su teismų veikla apskritai susijusias funkcijas.

- nagrinėja kitus Visuotinio teisėjų susirinkimo iškeltus klausimus;
- bendradarbiauja su kitomis Lietuvos Respublikos, kitų valstybių bei tarptautinėmis institucijomis teismų savivaldos, administravimo ir kitais teismų veiklos klausimais;
- nagrinėja skundus dėl Teisėjų garbės teismo sprendimų;
- tvirtina Teismų tarybos reglamentą;
- tvirtina Teisėjų garbės teismo nuostatus;
- pagal teisėjo kreipimąsi sprendžia klausimą, ar tikrinant teisėjo ar teismo veiklą, nepažeistas šio teismo ar teisėjo nepriklausomumas;
- atlieka kitas funkcijas pagal nustatytą kompetenciją.

Nesiekiame vardyti galutinio Teismų tarybos funkcijų sąrašo. Tačiau neturėtume pamiršti, kad viena esminių specialios konstitucinės teisėjų institucijos paskirtis – patarti Lietuvos Respublikos Prezidentui dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ir atleidimo iš pareigų. Kitaip tariant, riboti Prezidento galias sprendžiant teisėjų karjeros klausimus. Deja, mūsų nuomone, šiuo metu iš dalies nesilaikoma Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje įtvirtintos nuostatos, numatančios Teisėjų tarybos patarimą Lietuvos Respublikos Prezidentui dėl teisėjų *paaukštinimo* [1]. Turime galvoje, kad Teismų įstatymas nereglamentuoja teisėjų tarybos funkcijų, sprendžiant teisėjų skyrimą apylinkių teismų pirmininkų pavaduotojais, apygardų teismų ir Lietuvos apeliacinio teismo skyrių pirmininkais. Negana to, teisėjus į šias pareigas pagal iki 1999 m. gruodžio 24 d. galiojusią tvarką skyrė teisingumo ministras¹. Teismo pirmininkų pavaduotojai, skyrių pirmininkai, kaip ir teismo pirmininkas, yra teismo administracijos pareigūnai. Pagal įgaliojimų apimtį, atsakomybę bei gaunamą atlyginimą jų padėtis skiriasi nuo teisėjo padėties. Reikia pripažinti, kad teisėjo skyrimas į minėtas pareigas vertintinas kaip karjeros elementas, teisėjo paaukštinimas. Taigi Teismų tarybos „apėjimas“ šia prasme traktuotinas kaip Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalies pažeidimas. Naujojoje Teismų įstatymo redakcijoje reikėtų numatyti, kad Teismų taryba *pataria Respublikos Prezidentui dėl teismų pirmininkų, jų pavaduotojų, skyrių pirmininkų paskyrimo ir atleidimo iš pareigų*. Taip būtų subalansuota tvarka, numatanti Teismų tarybos kompetenciją, sprendžiant Lietuvoje teisėjų karjeros klausimus.

Vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios atstovų įtraukimas į galima sakyti svarbiausią teismų savivaldos instituciją suteiktų teisminės valdžios organizaciniams sprendimams daugiau viešumo ir skaidrumo. Panašios sudėties aukščiausiosios teisminės valdžios organizacinės veiklos institucijos (anglų kalba dažniausiai įvardijamos *High Council of Judiciary*) veikia daugelyje Europos ir Amerikos valstybių (JAV, Ispanija, Portugalija, Vengrija, Rumunija, Bulgarija *etc.*). Ši institucija taptų koordinuojančia ir kontroliuojančia Teismų administravimo įstaigą (Teismų departamentą). Žinoma, jai ir tektų didžiausia atsakomybė už efektyvų visos teismų sistemos funkcionavimą.

10. Suprantama, savarankiškam tvarkymuisi būtinas ir stiprus administracinis aparatas. Manytume, kad prieš metus įkurtas Teismų departamentas prie Teisingumo ministerijos ateityje organizaciniais ryšiais turėtų susisieti ne su vykdomąja, bet su teismine valdžia. Siūlytume pertvarkyti šiuo metu veikiančią Teismų departamentą į Teismų administravimo įstaigą (buvęs institucijos pavadinimas gali išlikti ir nepakitęs), tapsiančią Teismų tarybos vykdomąja institucija, aptarnaujančia ir kitas teismų ir teisėjų savivaldos institucijas. Teismų administravimo įstaigos vadovas turėtų būti skiriamas ne Ministro Pirmininko (tokia tvarka galioja šiuo metu [25]), bet Teismų tarybos, kuriai už savo veiklą ir turėtų atsiskaityti. Teismų administravimo institucija turėtų: rengti medžiagas Visuotiniam teisėjų susirinkimui; Teismų tarybos ir Teisėjų garbės teismo posėdžiams; jų pavedimu atlikti tyrimus, analizes, apibendrinimus; rengti sprendimų, nutarimų ir kitų aktų projektus; kontroliuoti, kaip vykdomi Visuotinio teisėjų susirinkimo, Teisėjų tarybos ir Teisėjų garbės teismo sprendimai ir nutarimai; užtikrinti finansinę atskaitomybę teismų sistemoje; sudaryti teismų biudžetų išlaidų sąmatų įvykdymo

¹ 1999 m. gruodžio 24 d. Valstybės žiniuose buvo paskelbtas Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas, kuriuo prieštaraujančiomis Lietuvos Respublikos Konstitucijai pripažintos Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 33 straipsnio 4 dalyje, 34 straipsnio 3 dalyje įtvirtintos nuostatos, numatančios, kad nurodyti asmenys skiriami teisingumo ministro, pasiūlius atitinkamo teismo pirmininkui. Valstybės žinios. 1999. Nr. 109–3192.

suvestinę atskaitomybę; tikrinti ir revizuoti teismų ūkinę ir finansinę veiklą; pagal Teisėjų tarybos nustatytą tvarką vykdyti teismų administracinės veiklos kontrolę (nesikišant į teisingumo vykdymą); tvarkyti pretendentų į teisėjus ir teisėjų sąrašus, jų asmens bylas; techniškai aptarnauti teismų savivaldos institucijas, taip pat ir Teismų tarybos sudarytas komisijas; vykdyti išnagrinėtų skundų analizę; tvarkyti teismų statistiką. Žinoma, Teismų administravimo įstaiga apie savo veiklą turėtų atsiskaityti Visuotiniam teisėjų susirinkimui.

11. Teisės viešpatavimas visuomenėje priklauso ne tik nuo to, kaip ją, taikydami konkrečioms gyvenimiškoms situacijoms bei spręsdami ginčus, įgyvendina teismai, kokia yra organizacinė teismų struktūra. Teisės, o ypač teisingumo kaip moralinės kategorijos, supratimą visuomenėje lemia teisingumą įgyvendinančių teisėjų sąmonė, demokratiškos vertybių suvokimas, teisėjų dorovė, moralinės savybės. Teisėjai – visuomenės dalis, kuriai yra suteikta išimtinė teisė vykdyti teisingumą, atlieka, sakykime, teisės ideologų vaidmenį, formuojant visuomenės teisinį mąstymą. Kita vertus, jie savo elgesiu, darbu, savo pažiūromis, žiniomis gali pakreipti visuomenės sąmonę tam tikrų vertybių linkme. Teisėjo etika – visuomenės pasitikėjimą teismais lemiantis veiksnys. Todėl netoleruotinas, tarkime, teisėjo dalyvavimas politinių partijų konferencijose ar kituose renginiuose, nors ir neįsitraukiant į jų veiklą, nekaltant apie dalyvavimą radikalių judėjimų organizuojamuose renginiuose. Tai sudarytų prielaidas galvoti apie teisėjo pritarimą politinių organizacijų propaguojamoms idėjoms ir abejoti teisėjo nešališkumu. Antra vertus, teisėjas – irgi žmogus, pilietis. Jis gali ir, žinoma, turi savo pažiūras. Tačiau viešas pažiūrų reiškimas gali pakenkti visuomenės požiūriui į teisėją kaip nepriklausomą ir nešališką ginčo arbitrą. Dėl šios priežasties teismų reformos laikotarpiu yra ypač pabrėžiama teisėjų etika, teisėjams keliami dideli reikalavimai. Perfrazuodami žinomą romėnų sentenciją, galime teigti: kas galima eiliniam piliečiui, tas ne visada dera teisėjui.

Tas faktas, kad teismų autoritetas priklauso nuo *kiekvienu* teisėjo atskirai, patvirtinamas vis dar pasitaikančiais žiniasklaidos pranešimais apie menkiausią teisėjo etinį nusižengimą. Manytume, kad dėl susikompromitavusio kolegos yra nepagrįstai griunamas visuomenės pasitikėjimas ir kitais teisėjais, tačiau suvokiame, kad demokratinėje valstybėje viešumas yra labai svarbi vertybė, skatinanti vidinę kontrolę ir savireguliaciją. Juolab, kad teisėjo nusižengimas etiniams principams nėra eilinis įvykis. Matyt, nė vienas nenorėtų, kad teisingumo vykdymas būtų patikėtas žmonėms, kuriems etiniai nusižengimai būtų įprastas reiškinys. Tik savo pavyzdžiu teisėjai gali suformuoti teigiamą visuomenės požiūrį į teisingumą, teisėtvarką bei moralę apskritai.

1998 m. gruodžio 18 d. Visuotiniame teisėjų susirinkime buvo priimtos Lietuvos Respublikos teisėjų etikos taisyklės [26], kuriose yra įtvirtintos teisėjo nepriklausomumą, teisėjo elgesį, susijusį su tiesioginių pareigų atlikimu, bei teisėjo elgesį ne teisme reglamentuojančios nuostatos.

Taisyklės sudaryti paskatino susirūpinimas dėl sumažėjusio visuomenės pasitikėjimo teismais bei siekimas jį gerinti, kelti teisėjų profesinę etiką. Teisėjų etikos taisyklėse įtvirtinti pageidaujamo teisėjo elgesio principai. Etikos taisyklės skatina atidžiau pažvelgti į teisėjo vietą ir vaidmenį visuomenėje, teisėjo statusą apskritai.

Mūsų nuomone, teisėjų etikos pažeidimus nagrinėti ir vertinti privalo teisėjų savivaldos institucija – Teisėjų garbės teismas, suformuotas išimtinai iš teisėjų. Priešingu atveju iškiltų teisėjų nepriklausomumo principo pažeidimo grėsmė. Beje, pagal galiojantį Teismų įstatymą veikia dviejų rūšių garbės teismai – Lietuvos teismų, išskyrus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (LR Teismų įstatymo 58 str.) [20] ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų garbės teismas [27]. Toks teisėjų skaidymas, manytume, yra dirbtinis ir nereikalingas. Siūlytume įsteigti vieną bendrą visų Lietuvos teisėjų (bendrųjų ir specializuotų teismų) Garbės teismą. Į Teisėjų garbės teismo sudėtį turėtų įeiti didelę gyvenimišką bei teisėjo darbo patirtį turintys asmenys. Siekiant išvengti delikačių situacijų¹, Teisėjų garbės teismą reikėtų sudaryti iš Aukščiausiojo

¹ Turime galvoje galimus atvejus, kai žemesnės grandies teismo teisėjas vertintų aukštesnės grandies teismo teisėjo elgesį ar veiksmus, žinodamas, kad pastarasis vėliau instancine tvarka revizuos jo paties darbą.

ir Apeliacinio teismo teisėjų. Teisėjų garbės teismo nariai turi būti renkami Visuotiniame teisėjų susirinkime, o ne skiriami kitų valstybės valdžios atstovų¹.

Manytume, kad nepasiteisino 1998 m. balandžio 8 d. padarytas teismų įstatymo 58 straipsnio pakeitimas, numatantis, kad Garbės teismo teisėjai jų įgaliojimų laikotarpiui nuo teisėjo pareigų atleidžiami [24]. Per metus vidutiniškai išnagrinėjamos apie 25 teisėjų drausmės bylos², kitų funkcijų Garbės teismo teisėjai nevykdo. Mūsų nuomone, logiška būtų numatyti, kad *Teisėjų garbės teismo nariai posėdžių dienomis atleidžiami nuo savo tiesioginių pareigų vykdymo, atitinkamai sumažinant jų darbo krūvį teismuose*. Nesudėtingus klausimus galėtų nagrinėti trijų teisėjų kolegija, o sudėtingoms byloms spręsti reikėtų sušaukti visos sudėties teismą. Drausmės bylą perduoti „didžiajai kolegijai“ galėtų nuspręsti trys Garbės teismo nariai.

Pagal galiojančius įstatymus, teisėjas, kurio garbė ir orumas yra įžeisti, gali ginti savo teises teisme ieškininės teisenos, kitaip tariant, bendra tvarka. Tačiau dėl įvairių priežasčių teisėjas gali ir nesikreipti į bendrosios kompetencijos teismą. Tokiu atveju jo garbė ir orumas lieka neapginti. Manytume, kad modernizavus Teisėjų garbės teismą ir suteikus jam papildomą funkciją – nagrinėti teisėjų prašymus dėl jų garbės ir orumo įžeidimo, tam tikrais atvejais leistų teisėjams išvengti bylinėjimosi teismuose. Tokio siūlymo trūkumas yra tai, kad Teisėjų garbės teismas negali tirti atvejų, kai, teisėjo manymu, jo garbę ir orumą įžeidžia asmenys, nepriklausantys teisėjų korpusui. Priešingu atveju šis teismas peržengtų savo kompetencijos ribas. Taigi vienintelė išeitis – suteikti Garbės teismui teisę nagrinėti teisėjų tarpusavio ginčus dėl jų garbės ir orumo gynimo (analogiška Seimo etikos ir procedūrų komisijos funkcija).

Išvados

Lietuvos teisinės sistemos reformos pagrindą sudaro efektyvus teismų sistemos funkcionavimas. Lietuvos Respublikos Konstitucija, pabrėždama teismo ir teisėjų nepriklausomumą, nedetalizuoja, koku būdu šis pamatinis teisinės valstybės principas turėtų būti realizuotas. Ne vieneri teisinės sistemos reformos metai, kitų valstybių patirtis leidžia teigti, kad teismo ir teisėjo nepriklausomumas negali būti visavertis be teismų sistemos savarankiškumo. Teismas, būdamas viena iš valstybės valdžių, privalo turėti teisę ir realią galią laisvai, savarankiškai ir autonomiškai, prisiimdama atsakomybę vykdyti teismų vidinį bei išorinį administravimą. Šiai nuostatai įgyvendinti reikalingas kokybiškai naujas įstatymo leidėjo požiūris į teismo vietą valstybės valdžių sistemoje ir jo vaidmenį teisinėje valstybėje.

LITERATŪRA

1. **Lietuvos Respublikos** Konstitucija. – V., Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993.
2. **Lietuvos Respublikos** įstatymas dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo. 1995 m. balandžio 27 d. Nr. I–865 // Valstybės žinios. 1995 m. gegužės 5 d. Nr. 37–913.
3. **Žmogaus teisių** apsauga. Pagrindiniai tarptautiniai dokumentai. – V., „Mintis“, 1989.
4. **The Constitution** of the United States; the First Ten Amendments (Bill of rights) // 1787-1987 Bicentennial.
5. **Lietuvos Respublikos** Seimo nutarimas „Dėl Teisinės sistemos reformos metmenų ir jų įgyvendinimo“. 1993 m. gruodžio 14 d. Nr. I–331 // Valstybės žinios. 1993 m. gruodžio 18 d. Nr. 70–1311.

¹ Teismų įstatymo 58 straipsnis numato, kad asmenis į Lietuvos teismų, išskyrus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Teisėjų garbės teismą skiria Lietuvos Prezidentas, tris teisėjus – teisingumo ministro teikimu, du teisėjus – Teisėjų tarybai pritarus.

² Pagal teismų departamento prie Teisingumo ministerijos pateiktus duomenis, 1995 m. teisėjams buvo iškeltos 4 drausminės bylos; 1996 m. – 20; 1997 m. – 18; 1998 m. – 32; 1999 m. – 23 drausminės bylos.

6. **Lietuvos Respublikos** Seimo nutarimas „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“. 1998 m. birželio 25 d. Nr. VIII–810 // Valstybės žinios 1998 m. liepos 8 d. Nr. 61–1736.
7. **Pakalniškis V.** Dėl teisminės valdžios šaltinio ir jos veiksmingumo / Konferencijos medžiaga. – V., Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.
8. **Dabartinės** lietuvių kalbos žodynas / Redkol.: S. Keinys (vyr. red.) ir kt. 3–asis patais. ir papild. leid. – V., Lietuvių kalbos inst., 1993. XXIV.
9. **Black's** law dictionary / by Henry Campbell Black. 6th edition / by the publishers editorial staff; contributing authors, Joseph R. Nolan...[et.al.]. – St. Paul, Minn. West publishing Co. 1990.
10. **Энциклопедический** юридический словарь / Под общ. ред. В.Е. Крумских. 2-е изд. – Москва, ИНФРА, 1998.
11. **Europos Tarybos** Ministrų komiteto rezoliucijos ir rekomendacijos dėl galimybių naudotis efektyvia ir teisinga teisingumo sistema. Teisingumas visiems. – Strasbūras, 1996.
12. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25-1, 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69-1 ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1999 m. gruodžio 24 d. Nr. 109–3192.
13. **Mikelėnas V.** Civilinis procesas I. Justitia. – V., 1997.
14. **Informationen** zur politischen Bildung. Neudruck 1991. Recht. Grundlegendes Rechts 1. / Leitender Redakteur: Horst Plötsch.
15. **Учебник** гражданского процесса / под ред. М. К. Треушникова. – Москва, 1996.
16. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. kovo 31 d. nutarimo Nr. 465 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. kovo 3 d. nutarimo Nr. 124 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų, valstybinio arbitražo, prokuratūros bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 46 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 4 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymui, taip pat Lietuvos įstatymui „Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros darbuotojų, valstybinių arbitražo bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų tarnybinių atlyginimų“ // Valstybės žinios. 1995 m. gruodžio 13 d. Nr. 101–2264.
17. **Visuotinė** teisėjo chartija // Justitia. 1999 Nr. 5–6.
18. **Lithuanian** human development report // United Nations development programme (UNDP). – V., 1998.
19. **1999 Regular** report from the commission on Estonia's progress towards accession, 1.1, 4.2 (neskelbtas leidinys).
20. **Lietuvos Respublikos** teismų įstatymas. 1994 m. gegužės 31 d. Nr. I–480 // Valstybės žinios. 1994 m. birželio 17 d. Nr. 46–851.
21. **Ekspertų** grupės, tyrinėjusios Lietuvos teismų darbą, ataskaita // Amerikos teisininkų asociacija, CEELI programa. 1993 m. vasaris (neskelbtas leidinys).
22. **Krueger M.** Apie teismų nepriklausomumą ir pagarbą jiems. Teisminės valdžios problemos Lietuvoje // 1996 m. rugsėjo 19 d. konferencijos medžiaga. Lietuvos žmogaus teisių centras, 1997.
23. **1999 m.** gruodžio 23 d. Lietuvos Respublikos 2000 m. Valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas Nr. VIII-1503 // Valstybės žinios. 1999 m. gruodžio 30 d. Nr. 113-3295.; Valstybės žinios. 2000 m. sausio 5 d. Nr. 1.; Valstybės žinios. 2000 m. sausio 12 d. Nr. 3.
24. **Lietuvos Respublikos** teismų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas. 1998 m. balandžio 8 d. Nr. VIII-696 // Valstybės žinios. 1998 m. balandžio 22 d. Nr. 38-1001.
25. **Lietuvos Respublikos** Vyriausybės nutarimas „Dėl Teismų departamento prie Teisingumo ministerijos nuostatų patvirtinimo“. 1998 m. birželio 30 d. Nr. 814 // Valstybės žinios. 1998 m. liepos 8 d. Nr. 61–1761.
26. **Lietuvos Respublikos** teisėjų etikos taisyklės (neskelbta).
27. **Lietuvos Aukščiausiojo** Teismo statusas. 1995 m. balandžio 18 d. LR įstatymas Nr. I–856 // Valstybės žinios. 1995 m. gegužės 3 d. Nr. 36–887.

Problems of Realisation of Independence and Selfgovernment of the Judiciary

Dr. V. Valančius
Court of Appeal of Lithuania

SUMMARY

The importance of the independence of the judiciary was highlighted both in the first edition (14 December 1993) of the Guidelines (Metmenys) of the system of the legal reform of Lithuania and in its second edition (28 June 1998). An aspiration of the legislator was perceived to have courts in democratic society as independent institutions free from the influence of the legislative and executive powers. The necessity to develop democracy in the activities of the judicial power was also emphasised in Metmenys.

Does the reform of the judicial system, namely the regulative part thereof, provide the conditions for the enforcement of freedom and independence of the judiciary? What contents and meaning does the judicial independence comprise in general? Can it be only a legal fiction or abstraction that may be perceived and understood as conditioned by the actual situation? And finally, is it not only an attractive term to a legal doctrine and deprived of any practical application?

Self-government of the judiciary in Lithuania is touched upon with great caution. The possibility of free command over the direct allocations from the State budget is the first step towards the independence of courts. On the other hand, we are absolutely convinced that the independence of the judiciary will not be comprehensive as long as the organisational activities of courts are not entrusted to the courts themselves. We will try to disclose the meaning of self-government of the judiciary and to lay basis for the statement that the independence of the judiciary is secured by an effectively functioning and democratically formed system of their self-government and self-regulation.